

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ

ΕΧΑΣΤΕ ΓΙΑ ΜΙΑ στιγμή ότι κρατάτε στα χέρια σας μια μελέτη κλασικής φιλολογίας και φανταστείτε τον εαυτό σας στη θέση ενός μουσικολόγου της τέταρτης χιλιετίας που θα προσπαθεί να εξηγήσει στους φοιτητές του τι είναι το μπελκάντο διαβάζοντάς τους (με λανθασμένη προφορά) αποσπάσματα από το λιμπρέτο μιας φημισμένης όπερας, λόγου χάριν την άρια *Casta diva* από τη Νόρμα του Μπελλίνι ή την καβατίνα του Φίγκαρο από τον Κουρέα της Σεβίλης του Ροσίνι. Η θέση του κλασικού φιλόλογου, που προσπαθεί να κατανοήσει την ουσία της αρχαίας ελληνικής χορικής ποίησης μόνο μέσα από τα κείμενα, είναι μέχρι κάποιο βαθμό ανάλογη, αν και δεν είναι το ίδιο δεινή: το κείμενο μιας χορικής ωδής είναι πολύ σημαντικότερο από το λιμπρέτο μιας όπερας· και η αρχαία μουσική συνοδεία δεν προσέγγιζε την πολυπλοκότητα που έχουν οι μουσικές συνθέσεις από την εποχή του μπαρόκ και μετά. Παρ' όλες τις διαφορές ανάμεσα στην όπερα (ή το ορατόριο) και τη χορική ποίηση, επέλεξα να αρχίσω το προλογικό σημείωμα στο βιβλίο της Λουκίας Αθανασάκη με την κάπως βεβιασμένη σύγκριση ανάμεσα στο μουσικολόγο του μέλλοντος και τον κλασικό φιλόλογο του σήμερα, για να θυμίσω κάπως προκλητικά κάτι που στη διδασκαλία των κλασικών κειμένων αρκετά συχνά παραμελείται: η αρχαία ποίηση στο σύνολό της (έπος, δράμα, λυρική και χορική ποίηση, υμνωδία, μίμος), αλλά και ορισμένα είδη του πεζού λόγου (όπως η ρητορική και η ιστοριογραφία), ήταν κειμενικές συνθέσεις προοριζόμενες για «παράσταση» με την ευρύτερη έννοια της λέξης. Η ποίηση συνοδευόταν από μουσική και κίνηση· ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της ρητορικής ήταν η υπόκρισις· ο ιστοριογράφος έβρισκε το κοινό του κυρίως στην προφορική διάλεξη (ἄκρόασις). Όταν αντιμετωπίζουμε αρχαία κείμενα μόνον ως κείμενα, και μάλιστα εφαρμόζοντας στη μελέτη τους άκριτα και χωρίς περιορισμούς θεωρίες λογοτεχνικής ανάλυσης, οι οποίες έχουν διαμορφωθεί για την ανάλυση κειμένων που προορίζονται κυρίως για ανάγνωση, παραβλέπουμε ουσιαστικά στοιχεία της κλασικής λογοτεχνίας, ενίοτε μάλιστα παρανοούμε την ουσία πολλών από τις δημιουργίες της. Η ιδιαίτερη σημασία του βιβλίου της Λουκίας Αθανασάκη έγκειται στο ότι δίνει έμφαση στο στοιχείο της «παράστασης» και του «συγκείμενου» (context), ανοίγοντας έτσι νέα ερμηνευτικά μονοπάτια για τη μελέτη της χορικής ποίησης.

Είναι αλήθεια ότι οι δυνατότητές μας να ανασυνθέσουμε αρχαίες πρακτικές «παράστασης» είναι περιορισμένες. Ασφαλώς είναι περισσότερες στην περίπτωση του δράματος, όπου μελετητές όπως πρόσφατα ο Oliver Taplin και ο Γρηγόρης Σηφάκης έχουν παρουσιάσει καινοτόμες εργασίες· για το δράμα διαθέτουμε ενδοκειμενικές πληροφορίες, αρχαία σχόλια και αρχαιολογικές μαρτυρίες. Για τη ρητορική, αρκετές πληροφορίες μάς παρέχουν τα αρχαία εγχειρίδια του είδους. Η ανασύνθεση στοιχείων «παράστασης» είναι πολύ δυσκολότερη στην περίπτωση της χορικής ποιήσης. Το πόσο μεγάλο είναι όμως το κέρδος από την προσπάθεια να συλλεγούν και να αξιοποιηθούν οι σχετικές ενδείξεις φαίνεται σε κάθε κεφάλαιο του ανά χειράς βιβλίου. Εξετάζοντας στοιχεία που συνάγονται από την ανάλυση των ίδιων των κειμένων, από παρατηρήσεις αρχαίων σχολιαστών και μέχρι κάποιο βαθμό από αρχαιολογικές μαρτυρίες, η συγγραφέας συνθέτει μια πρωτότυπη εικόνα για τις συνθήκες της αρχικής παράστασης των ωδών (αλλά και μεταγενέστερων παραστάσεων), συμβάλλοντας έτσι σημαντικά στην κατανόηση αυτού του είδους της αρχαίας γραμματείας. Η αφορμή της παράστασης, ο χώρος και ο χρόνος της, δηλαδή το αρχικό συγκείμενο, συγκαταλέγονται στους παράγοντες που εξηγούν τις επιλογές του ποιητή ως προς τα μοτίβα, τη γλώσσα, το ρυθμό και την οργάνωση της ποιητικής του σύνθεσης.

Φυσικά, η κατανόηση των αρχικών συγκειμένων δεν εξαντλεί την κατανόηση ενός κειμένου, ιδίως στην περίπτωση συνθέσεων που προορίζονταν για επαναλαμβανόμενες παραστάσεις. Ένας ύμνος στον Απόλλωνα στους Δελφούς παραμένει αναλλοίωτος ως κείμενο και σύνθεση όσες φορές κι αν παρασταθεί· άλλη είναι όμως η απήχησή του όταν άδεται μπροστά στα συντρίμια του ναού που έχει γκρεμιστεί από σεισμό, κι άλλη όταν παρουσιάζεται μετά την οικοδόμηση ενός λαμπρότερου κτηρίου. Άλλη είναι η συναισθηματική αντίδραση του κοινού σε μια ωδή για μια νίκη σε πανελλήνιο αγώνα, όταν η ωδή άδεται παρουσία του νικητή, κι άλλη όταν άδεται (στο σύνολό της ή μόνο επιλεγμένα αποσπάσματα) για να την ακούσουν κάποιοι μακρινοί απόγονοί του. Μπορούμε να διακρίνουμε αυτή τη δυναμική που εμπεριέχεται στα κείμενα και τις δυνατότητες νέων ερμηνειών ακριβώς όταν τα δούμε ως συστατικά «παραστάσεων».

Άραγε τι θα κατάλαβαν οι θεατές στις πίσω θέσεις της πλατείας του Teatro della Pergola της Φλωρεντίας από το κείμενο του χορωδιακού των μαγισσών του Μακμπέθ του Βέρντι όταν πρωτοπαρουσιάστηκε εκεί στις 14 Μαρτίου 1847; Άραγε πόσο από το κείμενο μιας πινδαρικής ωδής θα κατανοούσε ο θεατής μιας πομπής ή ο μισομεθυσμένος συμποσιαστής; Τα ποιητικά έργα ενός Πινδάρου, ενός Βακχυλίδη ή ενός Αλκμάννα έφτασαν ως τις μέρες μας όχι λόγω μιας επιτυχημένης μοναδικής παράστασης, αλλά ως κείμενα που ήδη τη στιγμή της σύνθεσής τους προσδοκούσαν την επανάληψη και την προσφορά απόλαυσης και διαλογισμού. Για τις αρχαίες ωδές η πρώτη παράσταση ήταν η αφετηρία ενός ταξιδιού σαν κι αυτό που ζητάει ο Πίνδαρος από το τραγούδι του να κάνει πάνω σε κάθε βάρκα, σε κάθε πλοίο· ξαποσταίνοντας στις σελίδες του βιβλίου της Λουκίας Αθανασάκη, θα συνεχίσουν το ταξίδι τους δυναμωμένες.

Άγγελος Χανιώτης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΝΑ ΓΡΑΨΩ ένα βιβλίο για την παράσταση των χορικών ωδών προκειμένου να καλυφθεί το κενό στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία είναι τόσο παλιό όσο και το ερευνητικό μου ενδιαφέρον για την ανασύνθεση των δεδομένων της παράστασης. Η δημοσιοποίηση κάποιων αρχικών πορισμάτων έγινε για πρώτη φορά στο Ηράκλειο Κρήτης το 2000 στο πλαίσιο μιας ημερίδας που οργάνωσε ο Σύνδεσμος Φιλολόγων Ηρακλείου. Τους ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή για την πρόσκλησή τους. Δεν είμαι βέβαιη, ωστόσο, αν θα είχα δώσει την προτεραιότητα που τελικά έδωσα στην ελληνόγλωσση σύνθεση, αν την άνοιξη του 2003 η Γεωργία Τσατσάνη, που παρακολουθούσε τότε το πρώτο σεμινάριο που δίδαξα στο Ρέθυμνο για την παράσταση, δεν μου είχε μεταφέρει τις αντιδράσεις μιας συμφοιτήριάς της στην οποία είχε μιλήσει για το αντικείμενο του μαθήματος: «Δηλαδή τα ποιήματα του Πινδάρου ήταν παραστάσεις όπως περίπου η τραγωδία; Τι να σου πω, Γωγώ μου, τώρα σοκαρίστηκα». Η αντίδραση της άγνωστης σε μένα φοιτήτριας έδειξε το δρόμο της ιεράρχησης των προτεραιοτήτων. Ο Σύνδεσμος Φιλολόγων Χανίων, τους οποίους επίσης ευχαριστώ θερμά, μου έδωσε την επόμενη ευκαιρία να δημοσιοποιήσω τα αποτελέσματα της συνεχιζόμενης έρευνάς μου στη φιλολογική κοινότητα σε μια διάλεξη το 2004, η οποία στη συνέχεια δημοσιεύθηκε στο περιοδικό του Συνδέσμου Θαλλά το 2005. Η δημοσίευση αυτή αποτέλεσε και τον πυρήνα της παρούσας μελέτης.

Ο επόμενος σημαντικός σταθμός ήταν η συνάντησή μου ύστερα από πολλά χρόνια με τον Άγγελο Χανιώτη στο Καίμπριτζ την άνοιξη του 2005 και η κουβέντα μας στα διαλείμματα του συνεδρίου «Περιπλανώμενοι ποιητές». Οι συζητήσεις εκείνες αποτέλεσαν την αφετηρία του διαλόγου μας που συνεχίστηκε με τα κείμενα που του έστειλα στη συνέχεια και κατέληξε στη συμφωνία να συμπεριληφθεί το βιβλίο στη σειρά «Νέες προσεγγίσεις στον αρχαίο κόσμο», της οποίας έχει την ευθύνη. Τον ευχαριστώ θερμά για την ευφρόσυνη συνεργασία μας, που από την αρχή διανθίστηκε με ευεργετικές δόσεις χιούμορ, αλλά και για την ιώβεια υπομονή του, για την οποία θα πω περισσότερα στη συνέχεια.

Στο διάστημα που μεσολάβησε από την αρχική σύλληψη ως τώρα έχω σωρεύσει πολλά και ποικίλα χρέη σε πολλούς συναδέλφους και φίλους, κάποιους από

τους οποίους ευχαριστώ ονομαστικά. Σπεύδω να δηλώσω, ωστόσο, ότι δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι συμμερίζονται όλοι κατ' ανάγκην όλες τις απόψεις που διατυπώνονται, ούτε ευθύνονται φυσικά για τις αβλεψίες ή τα λάθη που τυχόν παραμένουν, για τα οποία είμαι αποκλειστικά υπεύθυνη.

Εκτός από τις διαλέξεις στο Ηράκλειο και στα Χανιά, το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης αυτής παρουσιάστηκε στο πλαίσιο (α) συνεδρίων: στους Δελφούς το 2000 στο διεθνές συνέδριο «Η μυθοπλαστική και παραστασιακή λειτουργία της δειξής»· στο Ρέθυμνο το 2004 στο διεθνές συνέδριο «Η θέαση και η ακρόαση στον αρχαίο κόσμο»· στο Λονδίνο το 2006 στο «Διεθνές συνέδριο για την επινίκια ποίηση»· στο Ρέθυμνο το 2007 στο διεθνές συνέδριο «Αρχαϊκό και κλασικό χορικό άσμα»· στη Θεσσαλονίκη το 2007 στο διεθνές συνέδριο «Αφηγηματολογία και ερμηνεία»· στην ημερίδα του Συλλόγου Φιλολόγων Ηρακλείου το 2008· στην Οξφόρδη το 2008 στο συνέδριο «Χρόνος και χώρος στην αρχαϊκή ελεγειακή, ιαμβική και λυρική ποίηση»· (β) διαλέξεων στα πανεπιστήμια: Brown (2001), Virginia (2001), Katholieke Universiteit Leuven (2003), Stanford (2005 και 2008), University of Washington (2007), Texas/Austin (2009) και Reed College (2009) και (γ) σεμιναρίων στο Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών: σε Κύπριους (2006), Βρετανούς (2007) και Ιταλούς (2008) αρχαιοελληνιστές. Ευχαριστώ θερμά τους διοργανωτές και το κοινό των επιστημονικών αυτών εκδηλώσεων για πλήθος χρήσιμων παρατηρήσεων.

Η ελληνική εκδοχή είχε ολοκληρωθεί στα μέσα του 2006 και επρόκειτο να κυκλοφορήσει άμεσα. Προτού μιλήσω για το λόγο της καθυστέρησης, θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε τρεις αγαπητούς συναδέλφους, που βρίσκονται όλοι πια τώρα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, για τις παρατηρήσεις και τις υποδείξεις τους στην προγενέστερη εκείνη μορφή. Ξεκινάω από τον Δανιήλ Ιακώβ, τον οποίο ευχαριστώ θερμά για το ενδιαφέρον του, το χρόνο που αφιέρωσε εν μέσω ποικίλων άλλων υποχρεώσεων και τις διεισδυτικές παρατηρήσεις και υποδείξεις του. Η συνεισφορά του στη μελέτη της ποίησης του Πινδάρου δεν χρειάζεται ασφαλώς συστάσεις. Αναφέρω μόνο τη διαφωτιστική και μεστή πραγμάτευση της ιστορίας των κυρίαρχων ερμηνευτικών τάσεων στην πινδαρική ποίηση ως τη δεκαετία του 1980 που εισάγει τη σχολιασμένη έκδοση των πυθικών ωδών. Η παρούσα μελέτη πιάνει το νήμα από εκεί που το άφησε η σχολιασμένη έκδοση του Ιακώβ, από τη στιγμή δηλαδή της μετατόπισης του ενδιαφέροντος από το κείμενο στο περικείμενο. Ευχαριστώ επίσης θερμά τον Γιάννη Τζιφόπουλο, τότε συνάδελφό μου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, και τον Χρήστο Τσαγγάλη τόσο για την ενθάρρυσή τους, όταν η έρευνά μου βρισκόταν ακόμα σε αρχικό στάδιο, όσο και για τις εύστοχες παρατηρήσεις τους στο τελικό τότε κείμενο.

Από το βορρά στο νότο, είμαι πραγματικά ευγνώμων στους συναδέλφους του Τμήματός μου για την έγκριση χορήγησης τριών εξαμηνιαίων εκπαιδευτικών αδειών το 2001, 2004 και 2006, χάρη στις οποίες μπόρεσε να προχωρήσει η έρευνά μου. Από τις τρεις αυτές άδειες η πιο καθοριστική, αλλά μη αναμενόμενη, ήταν αυτή που μου χορηγήθηκε το εαρινό εξάμηνο του 2006. Ευχαριστώ θερμά τον Σταύρο

Φραγκουλίδη που, ως Διευθυντής του Τομέα Κλασικών Σπουδών τότε, με ενημέρωσε εγκαίρως για την απρόσμενη δυνατότητα, δίνοντάς μου έτσι την ευκαιρία να οργανώσω αποτελεσματικά το ερευνητικό μου πρόγραμμα. Ήταν μια ακόμα ένδειξη της φιλίας και της συμπαράστασης του Σταύρου όλα τα χρόνια της μακρόχρονης κοινής μας πορείας στο Ρέθυμνο. Ευχαριστώ επίσης τους συναδέλφους του Τομέα Κλασικών Σπουδών Αναστάσιο Νικολαΐδη και Μιχαήλ Πασχάλη για τις παρατηρήσεις τους στην εκδοχή του 2006. Καθώς η έρευνά μου προχωρούσε, μπόλιαζε όλο και περισσότερο τις παραδόσεις και τα σεμινάρια με ποικίλα θέματα από το χώρο της λυρικής ποίησης που δίδαξα στο Ρέθυμνο από τις αρχές του 2000 ως τώρα. Ο διάλογος που αναπτύχθηκε στα μαθήματα αυτά υπήρξε πολύτιμος γνώμονας για τη συγγραφή του βιβλίου. Ευχαριστώ όλους εκείνους τους φοιτητές που με τις ερωτήσεις τους και τις παρατηρήσεις τους με βοήθησαν, χωρίς να το ξέρουν, σε ποικίλες αποφάσεις και επιλογές.

Αν η εκπαιδευτική άδεια του 2006 ήταν από ακαδημαϊκή σκοπιά καθοριστική για την ελληνόγλωσση σύνθεση, η άδεια του 2001 ήταν αναμφίβολα η πιο πολύτιμη από ανθρώπινη σκοπιά, γιατί μου έδωσε τη δυνατότητα να δω για τελευταία φορά τον αλησμόνητο Charles Segal και να τον συντροφεύσω μαζί με πολλούς άλλους φίλους και μαθητές του στις πολύ δύσκολες ώρες που πέρασε αυτός και η οικογένειά του μετά την αιφνίδια διάγνωση της επάρατης ασθένειας που τον κατέβαλε. Η ανάμνηση εκείνης της περιόδου είναι τραυματική και επώδυνη, γι' αυτό περιορίζομαι να ευχαριστήσω τον Albert Henrichs, τον Gregory Nagy και τον Richard Thomas για τη συμπαράσταση και τη φιλοξενία τους το 2001 και το 2004. Ο διάλογος που ανέπτυξα με φιλολόγους, ιστορικούς, ιστορικούς της τέχνης και αρχαιολόγους στην Οξφόρδη, στο πλαίσιο της παραμονής μου εκεί με την ιδιότητα της επισκέπτριας ερευνητριας την άνοιξη του 2004 και του 2006, υπήρξε καθοριστικός για την πορεία της έρευνάς μου. Είναι τόσοι πολλοί αυτοί με τους οποίους μίλησα για την ποίηση, την τέχνη και την ιστορία της αρχαϊκής περιόδου που είναι αδύνατη η εξειδίκευση οφειλών χωρίς αθέλητες παραλείψεις. Γι' αυτόν το λόγο περιορίζομαι να απευθύνω εγκάρδιες ευχαριστίες στους οικοδεσπότες μου, και συγκεκριμένα στον πρόεδρο του Corpus Christi Tim Lancaster, στους εταίρους του Κολεγίου, και ιδιαιτέρως στους Ewen Bowie, Jas Elsner, Stephen Harrison και John Ma, καθώς επίσης και στον Chris Pelling και τη Σχολή Κλασικών Σπουδών της Οξφόρδης για τη θερμή υποδοχή που μου επιφύλαξαν και την απaráμιλλη φιλοξενία τους.

Το βιβλίο θα είχε κυκλοφορήσει το 2007, αν ο Άγγελος Χανιώτης δεν συνόδευε τις παρατηρήσεις του για το τελικό κείμενο με το ανάτυπο μιας μελέτης του σχετικά με την ανάμνηση της τελετουργίας ως συναισθηματικής εμπειρίας που είχε μόλις κυκλοφορήσει. Διαβάζοντας το άρθρο του συνειδητοποίησα ότι είχαμε καταλήξει σε παρόμοια συμπεράσματα με βάση εντελώς διαφορετικές πηγές και μέσα από τελείως διαφορετικά μονοπάτια. Η αρχική μας συμφωνία ήταν να προσθέσω απλώς κάποιες παραπομπές στο ήδη διαμορφωμένο κείμενο. Δεύτερες σκέψεις, ωστόσο, με οδήγησαν στην απόφαση να αξιοποιήσω επί της ουσίας τα ευρήματά του, από-

φαση που ενισχύθηκε και από το γεγονός ότι στις αρχές του 2007 κυκλοφόρησαν δύο σημαντικές μονογραφίες για τον Πίνδαρο και τον Βακχυλίδη που αποδείχθηκαν στη συνέχεια εμβληματικές της πλούσιας σοδειάς για την παράσταση της χορικής ποίησης που ακολούθησε. Παρόλο που είχα ευθύς εξαρχής πλήρη συνείδηση της καθυστέρησης που θα προκαλούσε και η επιλεκτική έστω αξιοποίησή τους, θεώρησα σκόπιμο να μην τις αγνοήσω. Ενσωμάτωσα και αξιοποίησα επί της ουσίας, ωστόσο, μόνον εκείνες τις απόψεις που κατά την εκτίμησή μου άπτονταν ευθέως των θεμάτων που εξετάζονται. Ταυτοχρόνως, δεν απέφυγα τον πειρασμό να εντάξω και δικά μου ευρήματα που προέκυψαν στο μεταξύ από τη μελέτη των αιγινητικών ωδών του Πινδάρου και άλλων χορικών συνθέσεων, των οποίων η διεξοδική πραγμάτευση σε αυτή τη μελέτη δεν ήταν για λόγους οικονομίας χώρου δυνατή.

Γράφοντας το βιβλίο αυτό είχα κατά νου κυρίως αρχαιοελληνιστές, αλλά κατέβαλα προσπάθεια ώστε να είναι προσιτό και σε ένα ευρύτερο κοινό αναγνωστών με αρχαιογνωστικά ενδιαφέροντα αλλά χωρίς την απαραίτητη εξοικείωση με την αρχαία ελληνική γλώσσα. Για το λόγο αυτόν περιλαμβάνονται μεταφράσεις όλων των αρχαίων κειμένων, δικές μου ή άλλων, όπως επίσης και γραμματολογικές και πραγματολογικές πληροφορίες που για τον ειδικό παρέλκουν, αλλά είναι χρήσιμες για όσους έρχονται για πρώτη φορά σ' επαφή με την ποίηση αυτή. Κατά κανόνα και στο μέτρο του δυνατού απέφυγα τη χρήση αιγινηματικών βραχυγραφιών. Οι λίγες που απέμειναν αναλύονται στο σχετικό πίνακα.

Κάποια τμήματα του βιβλίου υποστηρίζονται από εικονογραφικό υλικό, για την παραχώρηση και την άδεια δημοσίευσης του οποίου ευχαριστώ τον Vinzenz Brinkmann και την Ulrike Koch, τον Francois Lissarague, τη Ροζίνα Κολώνια, τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή και ιδιαιτέρως την Καλλιόπη Χρηστοφή, τη Γ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και τα φωτογραφικά πρακτορεία Réunion des Musées Nationaux (RMN) και Άπειρον.

Εκφράζω τις θερμότερες ευχαριστίες μου στο προσωπικό των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης και στους εξωτερικούς συνεργάτες τους για την εντυπωσιακή αποτελεσματικότητα, την προθυμία και τη φιλική τους διάθεση, που σφράγισαν τη συνεργασία μας από την αρχή ως το τέλος, και, ειδικότερα, στη Διονυσία Δασκάλου και στην Ειρήνη Λυδάκη για την πολύτιμη βοήθειά τους σε πρακτικά ζητήματα και ουσιαστικές επιλογές, στη Βάσω Αβραμοπούλου για το σχεδιασμό του εξωφύλλου και στην Κατερίνα Γιανναδάκη για την προσεκτική επιμέλεια του κειμένου και τις εύστοχες υποδείξεις της.

Άφησα για την κατακλείδα την αναγνώριση των οφειλών μου στην Αναστασία-Ερασμία Πεπονή, τον Γιάννη Βάσση και τον Ewen Bowie, γιατί, παρόλο που περιλαμβάνουν και την παρούσα μελέτη, σίγουρα δεν εξαντλούνται σε αυτήν. Ο διάλογός μου με τη Νατάσα ξεκίνησε το 1993, ένα αξέχαστο μεσημέρι στα Περιβόλια του Ρεθύμνου, και συνεχίζεται με την ίδια αμείωτη ένταση ακόμα και τώρα που μας χωρίζει ο Ατλαντικός Ωκεανός. Την ευχαριστώ για τη συνεισφορά της στην εκδοχή αυτή όσο και για τις αμέτρητες, πολύωρες και συναρπαστικές φιλολογικές

συζητήσεις μας, κάποιες από τις οποίες είναι τόσο ζωντανές στη μνήμη μου σαν να μην έχει περάσει μέρα. Η πολύτιμη συμβολή του Γιάννη, που θα μπορούσε ίσως να αποτυπωθεί επαρκέστερα μόνο μέσα από μια πινδαρίζουσα ευχαριστήρια σύνθεση, είναι επίσης μία μόνο έκφραση ενός πολύχρονου και ευρύτερου διαλόγου για την ποίηση και τη φιλολογία που γίνεται με διαφορετικούς όρους από τις δυο πλευρές και εδράζεται σε διαφορετικά δεδομένα. Τον ευχαριστώ για το χρόνο που αφιέρωσε και για τις εύστοχες παρατηρήσεις του σε αυτή και την προγενέστερη εκδοχή καθώς και για το νέο ορίζοντα που μου άνοιξε μιλώντας μου για τις πολλαπλά διαμεσο-λαβημένες απεικονίσεις των εορταστικών εκδηλώσεων στα βυζαντινά κείμενα. Ο Ewen Bowie, στον οποίο αφιερώνεται το βιβλίο, δεν έχει διαβάσει ούτε μια γραμμή του ελληνικού κειμένου. Τον ευχαριστώ για το ευφρόσυνο καθημερινό συμπόσιο που φιλοξενεί τις ποικίλες συζητήσεις μας, στο πλαίσιο του οποίου έχουν συζητηθεί και πολλά από τα θέματα που θίγονται εδώ.

Wendlebury, 1 Ιουλίου 2009

Λ. Α.